

**Короткий конспект лекцій з курсу
«ГУМАНІТАРНІ ПИТАННЯ ТА ПРАВА
ЛЮДИНИ»**

Тема 1. Міжнародне гуманітарне право у сфері надання гуманітарної допомоги.

Розвиток ідей гуманізму. Міжнародні Женевські конвенції 1949р. та Додаткові протоколи до них. Конвенція про статус біженців та Додатковий протокол до неї 1967р. Міжнародний гуманітарний режим.

1. Розвиток ідей гуманізму.

Гуманізм (від лат. *humanus* — людський, людяний) — принцип світогляду, заснований на переконанні, що людина є найвища суспільна цінність, на впевненості в здатності людини до необмеженого розвитку і самореалізації всіх її сутнісних сил, здібностей і талантів.

Ідея гуманізму — одна з центральних у людській культурі та історії цивілізації. Гуманізм бере початок ще з II ст. до н. е. Поняття гуманізм Цицерон трактує як основну ідею «звільнення» і «збагачення» людини.

Концепція гуманізму набирає помітного розвитку в епоху Ренесансу. Видатні італійці — Данте, Петрарка, Боккаччо, Піко дела Мірандола — поглибили розуміння гуманізму, представили його як вираз «цілісності людського духу» свідчення «повноти та неподільності природи людини». З епохи Відродження термін «гуманізм» почав вживатися у двох основних значеннях:

- філософське вчення, що теоретично-світоглядно об'єднує положення про пріоритет у суспільному житті людських цінностей: благополуччя, щастя;
- гуманізм як літературно-художній, етично визначений напрям, що утверджує ідеал людини як високоморальної і освіченої особистості.

Протягом історичної еволюції гуманізм набирає різних форм і відтінків. Істотні відмінності відрізняють релігійну та атеїстичну версії гуманізму. Світський гуманізм поділяється на натуралістичні та соціально-культурні різновиди.

«Космічні» гуманістичні ідеї співіснують з екзистенційними, прагматичними, суто «земними» уявленнями про людину, сенс і «призначення» її життя. «Трагічна» концепція гуманізму конфронтує з оптимістичною, гуманізм «слухняності та пристосування» заперечується вченням про «звільнення завдяки бунту». Видатні гуманісти XVII-XIX ст. (Бекон, Декарт, Дж. Локк, Д. Юм, Вольтер, Руссо, Дідро, Г. Лессінг) надавали великого значення людині, вірили в її розум (раціоналізм), вважали, що людина має гармонійно поєднувати духовне і тілесне.

Типова риса «класичного» гуманізму — ствердження нового, порівняно із середньовіччям, образу людини; усвідомлення самотності кожної особистості, її здатності «творити себе».

Кредо гуманізму — визнання цінності окремого індивіда, незаперечного і невід'ємного права на життя, свободу і власність (Дж. Локк). Антропоцентристський погляд на людину у творах гуманістів набуває етично-естетичного оформлення (філософія серця та ідея «внутрішньої людини» Г.С. Сковороди), супроводжується утвердженням нової форми рівності людей — рівності всіх перед законом,— що містила в собі могутній потенціал ідеї правової держави і демократії, суспільства, що забезпечить можливість людини

«жити гідно» (М. Монтень). Моральний пафос гуманістичного вчення, втім, не міг нейтралізувати слабкі місця доктрини:

- ілюзія можливості людини бути необмеженим господарем над природою («згубна самовпевненість розуму» — Ф. Хайек);
- певна абсолютизація індивідуальності, нехтування соціальними факторами людського життя тощо.

Поняття гуманізму, як суспільного явища, вперше з'явилося в епоху Відродження. На той час людство накопичило досить вагомий надбання в культурі, мистецтві, природничих та суспільних науках. Це була епоха заперечення норм життя середньовіччя з його жорстокістю людей один до одного, до природи, міждержавними війнами, переходу до нових стосунків.

Таким чином в історії людства з'явилась нова ідеологія, яка почала відстоювати найкращі сторони в відносинах між людьми, яка заперечувала нерівність людей в фінансовому, майновому та інших відносинах. Ідея гуманізму полягає в закріпленні норм людяності в суспільстві, в звільненні людини від рабського, феодального способу мислення.

Надалі поняття гуманізму розповсюдилось і на міжнаціональні, міжрасові та міждержавні відносини людей. Ідея гуманізму на той час не була новою. Багато тез, які відстоює гуманізм втілювались в релігійних вченнях різних народів світу. Про це, наприклад, свідчать славнозвісні заповіді Біблії (не вбий, не вкради і т.д.). Найпершим його носієм в ті часи був письменник тієї епохи-Петрарка.

З часів появи ідеї впровадження гуманних відносин між людьми, націями, державами поняття гуманізму не змінило свого значення в процесі розвитку людської цивілізації. Однак весь цей час ідеї гуманізму протистоїть антигуманізм. Про це свідчить світовий досвід всього людства з його численними конфліктами, війнами, бунтами, спустошувальними революціями. Навіть в наш час ми є свідками таких війн. Безперечно війни не можна віднести до гуманних проявів людських відносин, навпаки вони є антигуманними. Адже на війнах гинуть люди, а в наш час розвинених військових технологій над людством нависає загроза знищення природного середовища та знищення людства взагалі.

Весь хід світової історії свідчить про те, що ігнорування ідей гуманізму приведе людство до глобальної катастрофи - знищенню життя на Землі. Таким чином бажаним для всього людства є підтримка та розвиток ідеї гуманізму і боротьби з антигуманізмом. Все ж людство в наш час усвідомлює всю небезпеку війн, як крайнього уособлення антигуманізму і в особі світового співтовариства намагається боротися з цим негативним явищем. Цими проблемами займаються такі міждержавні організації як ООН, ОБСЄ та інші. Завдяки ним припинено міжетнічний конфлікт в Югославії, вирішуються проблеми взаємовідносин між народами Ізраїлю та Палестини. Міжнародна спільнота намагається зменшити накал протистояння між Південною та Північною Кореєю, між Індією та Пакистаном.

Ідея гуманізму в наш час проявляється і в актах міжнаціональної підтримки націй та держав в боротьбі з міжнародним тероризмом, у випадках стихійних лих (засухи, землетруси, техногенні катастрофи).

В результаті сучасного розвитку історії ми спостерігаємо збільшення впливу ідей гуманізму в міжнародному житті та житті народів нашої країни. Значення цих ідей дуже важливе у внутрішньому житті кожної країни. Усвідомлення цього владою нашої країни дозволяє уникнути серйозних конфліктів між різними шарами населення, різними націями, привести відносини між людьми в цивілізоване русло.

Тому, для того щоб ідея гуманізму приносила свої плоди і була життєздатною необхідно зробити так, щоб вона стала нормою життя кожної людини. Для цього кожен з нас повинен керуватись ідеєю гуманізму в побуті.

2. Сутність міжнародного гуманітарного права.

Міжнародне гуманітарне право — система юридичних норм і принципів, що застосовуються як у міжнародних, так і у внутрішніх збройних конфліктах, встановлюють взаємні права та обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони або обмеження застосування певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечують захист жертв конфлікту під час цієї б-би і встановлюють відповідальність за порушення даних норм і принципів.

Поняття «міжнародне гуманітарне право» з'явилося порівняно недавно. В правовій л-рі, в міжнар. документах ООН широко використовуються терміни «право збройних конфліктів», «право війни». Вперше термін «міжнародне гуманітарне право» був запропонований у 50-х рр. відомим швейц. юристом Ж. Пікте і набув широкого вжитку в юрид. л-рі, а згодом увійшов до назви Женевської дип. конференції 1974—77 з питань підтвердження і розвитку М. г. п., що застосовується у період збройних конфліктів.

Характерною особливістю М. г. п. є те, що воно поєднує в собі дві різні концепції, одна з яких має юридичний характер, а друга — етичний. Прагнучи до досягнення компромісу між міркуваннями воєн, необхідності і вимогами гуманності, гуманітарне право містить у собі відповідний етичний елемент, оскільки йдеться про те, щоб пом'якшити вияви насильства шляхом правового обмеження засобів і методів ведення воєн, дій і покладення на воюючі сторони обов'язку щадити осіб, які не беруть або перестали брати участь у воєн. діях.

М. г. п. віддзеркалює моральні засади існування людства, які формувалися упродовж усього його історичного розвитку. Виходячи з принципів гуманності, людське сусп-во не може миритися з незмірними стражданнями і тяжкими людськими та матеріальними втратами, які порушують ці принципи.

Норми М. г. п., що закріплюють принципи гуманності, мають загальний характер, тобто вони є обов'язковими для всіх учасників міжнар. співтовариства — держав, індивідів, міжнародних організацій. Ці норми є вираженням певної рівноваги, досягнутої між принципом гуманності, тобто імперативом, що спонукає людину діяти на благо ближнього, і принципом необхідності, тобто обов'язком органів влади зберігати д-ву, захищати цілісність її території і підтримувати порядок.

Предметом регулювання М. г. п. є полегшення участі жертв збройних конфліктів, хоча Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 і Додаткові протоколи до них 1977 суттєво розширили сферу його дії. Порівняно з деякими ін. галузями міжнар. права норми М. г. п. чітко закріплюють обов'язки кожного,

хто бере участь у збройному конфлікті, що він повинен і чого не повинен робити. Керуючись виключно принципами гуманності, які були закладені ще у Санкт-Петербурзькій декларації про скасування застосування вибухових та запалювальних куль 1868, згідно з якою «погребі війни мають зупинитися перед вимогами людяності», М. г. п. перебуває, отже, поза політикою, і воюючі сторони мають його дотримуватись, незалежно від політ, міркувань. Принцип гуманності належить до основних принципів М. г. п. і діє як вираз самої його суті, а всі ін. принципи і норми є похідними від нього. Це базовий принцип поведінки сторін, що беруть участь у збройному конфлікті, і на ньому ґрунтуються конкр. норми М. г. п.

Основою формування сучасного М. г. п. є взаємодія двох його джерел — гаазького та женецького права, які все більше переплітаються між собою у процесі їх розвитку. Гаазьке право встановлює обмеження стосовно способів ведення війни, особливо щодо деяких видів зброї та методів ведення воєн. дій. Воно було започатковане під час міжнар. конференцій миру в Гаазі в 1899 і 1907 (див. Закони та звичаї війни). Наст. конвенціями, які справили вплив на дальший розвиток цього напрямку М. г. п., були: Гаазька конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954; Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976; Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних пошкоджень або мають невибіркову дію, 1980; Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та про її знищення 1993; Конвенція про заборону застосування, нагромадження, виробництва і розповсюдження протипіхотних мін та їх знищення 1997.

Женецьке право спрямоване на захист осіб, які не беруть безпосередньої участі або припинили брати участь у воєн. діях. Правовою основою женецького права є чотири Женев. конвенції про захист жертв війни 1949 і два Дод. протоколи до них 1977, що становлять систему норм, спрямованих на захист людини під час збройного конфлікту, які порівняно з гаазьким правом не надають ніяких прав на шкоду особі. Цим самим М. г. п., що регулює правові відносини під час збройних конфліктів, закладено принципи пріоритету людської особистості та гуманізму. В результаті прийняття Додаткових протоколів I та II до Женевської конвенції 1949 відбулося поєднання гаазького і женецького права в сучасному руслі розвитку М. г. п., і їх тепер уже не можна розглядати окремо, хоч відмінності між ними зберігаються.

Держави, які підписали Женевські конвенції 1949 р. і Додаткові протоколи до них, взяли на себе зобов'язання ввести в своєму законодавстві в дію норми, що забезпечать кримінальне переслідування осіб, які скоїли або наказали скоїти серйозні порушення, передбачені Конвенціями. Ці положення, виходячи з відповідних зобов'язань, прийнятих Україною, було враховано при прийнятті Верховною Радою 5 квітня 2001 р. Кримінального кодексу України. Так, у розділі XX Особливої частини Кримінального кодексу передбачена відповідальність за злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а в розділі XIX “злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)” у ст. ст. 431–435 — кримінальна

відповідальність за злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні, за мародерство, насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поводження з військовополоненими, незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та зловживання ними. У новому Кримінальному кодексі також встановлено кримінальну відповідальність за такі серйозні порушення норм і приписів МГП: пропаганда війни (ст. 436); планування, підготовка, розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437); порушення законів та звичаїв війни (ст. 438); застосування зброї масового ураження (ст. 439); розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового ураження (ст. 440); екоцид, що передбачає масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, які можуть спричинити екологічну катастрофу (ст. 441); геноцид (ст. 442); посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443); злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444); незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (ст. 445); піратство (ст. 446); найманство (ст. 447).

Переважає більшість норм М. г. п. мають імперативний характер. На них не поширюється «принцип взаємності», тобто воююча сторона не може відмовитись від їх дотримання навіть у тих випадках, коли друга сторона їх порушує. Ці норми не підлягають денонсації під час збройних конфліктів.

ТЕМА 3. СИСТЕМА КООРДИНАЦІЇ ГУМАНІТАРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РАМКАХ ООН

1. Гуманітарна політика держави - засіб досягнення злагоди в громадянському суспільстві
2. Суть гуманітарної діяльності ООН
3. Діяльність управління по координації гуманітарних питань (УКГВ) та Центрального фонду реагування на надзвичайні ситуації
4. Міжнародний захист і допомога біженцям
5. Допомога і захист
 - 5.1. Захист дітей під час війни
 - 5.2. Захист співробітників ООН і гуманітарних організацій
6. Система ООН і інші організації

1. Гуманітарна політика держави - засіб досягнення злагоди в громадянському суспільстві

Гуманітарна політика держави ставить за мету «олюднення», одуховлення всіх сфер та галузей суспільного буття, створення умов для максимальної самореалізації кожної особистості, спрямована на формування, розвиток і збереження фундаментальних загальноцивілізованих цінностей. Останнє якраз і є підґрунтям злагоди в суспільстві.

У зв'язку з цим треба зробити одне застереження. Справа в тому, що людство - у всесвітньому розумінні цього слова - не в усьому є єдиною спільнотою, воно поділяється на декілька цивілізацій. Україна визначилась у цьому складному розмаїтті світових цивілізацій, обравши європейський шлях розвитку. Для такого вибору в народі України були об'єктивні підстави. Оскільки саме ця, умовно кажучи, «західна» система гуманітарних цінностей була покладена в основу фундаментальних документів світової співдружності, таких, як Загальна Декларація прав людини 1948 року, міжнародні пакти про права людини та ін.

Отже, орієнтація гуманітарної політики України саме на західноєвропейську систему цінностей має і морально-психологічні, і міжнародно-правові підстави. В ієрархії цих цінностей на першому плані, безперечно, стоять свобода та рівність людини. Свобода і рівність не декларовані, а реальні, забезпечені і системою конституційних гарантій, і діяльністю державних структур, в тому числі й правоохоронних органів.

Поруч зі свободою і рівністю в ряду найвищих гуманітарних цінностей стоїть соціальна справедливість. Здавна триває суперечка про її справжні критерії. Подолані застарілі уявлення, що такими критеріями мусять бути походження людини, її станова належність, розміри багатства. Нині все більше стає загальноновизнаним розуміння того, що реальною підставою для оцінки людини, для визначення міри справедливого ставлення до неї є, перш за все, реальний внесок кожного у формування та збагачення тих вічних цінностей, які є спільним надбанням багатьох поколінь.

Розв'язання першочергових завдань гуманітарної політики України повинно здійснюватись по багатьох напрямках, усіма «гілками» державної влади та їх структурними підрозділами. Але основою єдності усіх напрямів,

фундаментом зусиль повинні бути ідеї національного характеру гуманітарної політики, формування національної свідомості, захист цінностей, закріплених у Конституції України, консолідація суспільства до злагоди і праці. Головною синтезуючою ідеєю гуманітарної політики має бути її людинотворчий характер.

У дусі Конституції України, інших державних актів, головними напрямками гуманітарної політики, що відтворюють її структуру, є: визначення та постійний контроль над рівнем або індексом показника гуманітарного розвитку України, прийнятого ООН, який складається з трьох основних компонентів - тривалості життя людини, рівня освіти і рівня доходу; всебічне створення умов для дотримання прав людини; створення цілісної системи соціального захисту населення та підвищення загального добробуту суспільства; впровадження ефективної системи охорони здоров'я; сприяння зайнятості населення; збереження позитивних здобутків освітньої системи України, її розвиток, використання позитивного досвіду зарубіжних країн; гуманітаризація освіти і виховання в молоді державницької психології як майбутнього потенціалу Української держави; всебічне сприяння підвищенню національно-духовного рівня особистості; забезпечення умов розвитку культури та мистецтва; охорона навколишнього середовища, збереження та оновлення пам'яток історії; утворення широкої інформаційної мережі, забезпечення доступу населення до міжнародних освітньо-культурних програм; співпраця з іншими країнами через гуманітарні програми та гуманітарну допомогу; участь України в програмах ООН з гуманітарного розвитку; проведення миротворчої діяльності; впровадження гуманітарної політики у сфері державної служби; створення спеціальних гуманітарних служб та фондів.

Отже, **державна гуманітарна політика** - це системна й послідовна діяльність держави у відносинах з людиною, зокрема, суспільством в цілому, що здійснюється через органи державної виконавчої, законодавчої та судової влади при залученні громадськості й з урахуванням основних прав людини і ставить за мету досягнення високого життєвого, духовного та інтелектуального рівня особистості як у її власних інтересах, так і в інтересах України в цілому.

Поняття гуманітарної політики тісно пов'язане з поняттям соціальної політики, але якщо соціальна політика, як державна політика, спрямована на досягнення добробуту в суспільстві, покликана переважно забезпечувати фінансування соціально-культурної сфери, а за світовими стандартами, адресована лише певним категоріям населення, то гуманітарна політика є поняттям значно ширшим і включає в себе, поряд зі специфічними економіко-фінансовими заходами, заходи управлінські, політико-правові, міжнародне співробітництво тощо.

До того ж, **гуманітарна політика** - це не лише однобічний механізм забезпечення людського розвитку, а механізм взаємодії особи, суспільства і держави, який виявляється, з одного боку, у спрямованості на людину, покращанні умов її життя, а з другого боку - на залучення людини до державотворчих процесів, а в більш широкому розумінні - до світового співробітництва і розвитку, що сьогодні є таким важливим для становлення Української держави. У цьому полягає практичний аспект злагоди в суспільстві.

Гуманітарна політика є важливим чинником суспільного життя. Її сутність, зміст, принципи і практична діяльність її інституцій - усі ці складові потребують сьогодні підвищеної уваги. Недостатня методологічна і теоретична визначеність у цих питаннях породжує нескоординованість в гуманітарній практиці - у викладанні гуманітарних дисциплін, науковій роботі інститутів гуманітарного профілю, діяльності культурно-освітніх закладів, праці мистецьких колективів, творчих спілок, засобів масової інформації тощо.

2. Суть гуманітарної діяльності ООН

В області гуманітарної допомоги особлива увага приділяється наступним аспектам:

Відстоювання і пошана принципів гуманізму, нейтралітету і незалежності і забезпечення суб'єктам, що діють в гуманітарній сфері, безпечного і безперешкодного доступу до нужденних груп населення згідно відповідним положенням міжнародного права і національних законів.

Підтримка зусиль країн, особливо, що розвиваються, в справі підвищення їх здатності на всіх рівнях здійснювати підготовку на випадок стихійних лих, швидко на них реагувати і пом'якшувати їх наслідки.

Підвищення ефективності гуманітарного реагування з боку Організації Об'єднаних Націй, зокрема шляхом поліпшення своєчасності і передбаченості надання фінансових коштів на гуманітарні цілі, зокрема шляхом поліпшення операцій Центрального надзвичайного оборотного фонду.

Подальше формування і поліпшення, залежно від потреби, механізмів використання резервного потенціалу під егідою Організації Об'єднаних Націй в цілях своєчасного реагування на гуманітарні надзвичайні ситуації.

За останніх 20 років число зареєстрованих лих подвоїлося з приблизно 200 до більше 400 в рік. Лиха, викликані повеннями, відбуваються частіше, і заподіюваний ними збиток розповсюджується на обширніші території, ніж 20 років тому. У 2008 році їх було зареєстровано більше 210. Разом з штормами на них доводиться більше 86 відсотків загальної смертності в результаті стихійних лих і 98 відсотків від загального числа потерпілих.

Гуманітарні наслідки міждержавних і внутрідержавних конфліктів як і раніше істотні. Одній з проблем, що викликають стурбованість, все ще є вимушене переміщення населення. За повідомленнями Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ), за станом на кінець 2008 року число біженців у всьому світі складало 11,4 млн. чоловік. Число осіб, переміщених усередині країни в результаті насильства або переслідування, складало, по оцінках, 26 млн. чоловік, і число осіб, переміщених в результаті виникнення лих, пов'язаних з небезпечними природними явищами, також складало 26 млн. чоловік.

Рекомендації в цілях подальшого зміцнення координації в області надзвичайної гуманітарної допомоги Організації Об'єднаних Націй.

Виходячи з вищесказаного, державам-членам пропонується розглянути наступні заходи:

а) необхідно настійно закликати всіх учасників діяльності по наданню гуманітарної допомоги у зв'язку з виникненням складних надзвичайних ситуацій і у разі стихійних лих сприяти строгішому дотриманню принципів

гуманності, нейтралітету, безсторонності і незалежності гуманітарної діяльності;

b) необхідно визнати забезпечення доступу до уразливого населення і охорони і безпеки гуманітарного персоналу як попередню умову для ефективного надання гуманітарній допомозі;

c) відповідним органам влади необхідно зробити належні кроки в цілях забезпечення охорони і безпеки гуманітарного персоналу, що діє в межах їх території;

d) необхідно розробляти і укріплювати на всіх рівнях міри по зменшенню небезпеки стихійних лих і забезпеченню готовності до них в координації з відповідними зацікавленими учасниками і з урахуванням п'ятого пріоритетного завдання Хіогської рамкової програми дій (забезпечення готовності до вживання заходів реагування);

e) державам-членам і регіональним організаціям пропонується укріплювати оперативні і правові механізми по наданню міжнародної допомоги у разі лих на основі безперервного здійснення узгоджених на міжнародному рівні керівних принципів, включаючи керівні принципи, що стосуються внутрідержавного сприяння і регулювання міжнародної допомоги у разі лих і первинної допомоги в справі відновлення;

f) необхідно зробити ширші зусилля для активізації досліджень в цілях вдосконалення емпіричних даних і результатів аналізу, з тим щоб добитися кращого розуміння гуманітарних наслідків зміни клімату;

g) необхідно рішуче підтримати роботу устанавлену Генеральним секретарем по глобальній кризі в області продовольчої безпеки в цілях розширення доступу до продовольства для уразливих груп населення, зокрема дітей, підвищення продуктивності сільського господарства і ефективнішої розробки систем спостереження за ринками продовольства;

h) необхідно збільшити об'єм ресурсів, що виділяються для вирішення існуючих глобальних гуманітарних проблем, таких, як зміна клімату і зростання цін на продукти харчування;

i) рекомендується надавати військові активи для надання допомоги у разі лих виходячи з гуманітарних міркувань, відповідно до Ословським керівними принципами і при повній пошані гуманітарних принципів;

j) Організації Об'єднаних Націй і її партнерам по гуманітарній діяльності необхідно забезпечити, щоб при наданні гуманітарній допомозі у всіх її аспектах в рівній мірі задовольнялися потреби жінок, дівчаток, чоловіків і хлопчиків, зокрема на основі ефективнішого збору, аналізу і представлення даних з розбиттям по підлозі і віку.

3. Діяльність управління по координації гуманітарних питань (УКГВ) та Центрального фонду реагування на надзвичайні ситуації

Управління по координації гуманітарних питань (УКГВ)

У минулому десятилітті різко зросли кількість і інтенсивність громадянських воєн. Вони викликали широкомасштабні гуманітарні кризи — з великими людськими втратами, масовим переміщенням людей і значною

шкодою для суспільства — в складній політичній і військовій ситуації. В цілях вирішення цих складних надзвичайних ситуацій Організація Об'єднаних Націй модернізувала свій потенціал для швидкого і ефективного реагування.

У 1991 році Генеральна Асамблея заснувала міжзасновницький постійний комітет з координації міжнародних заходів у разі гуманітарних криз. Координатор по наданню надзвичайної допомоги Організації Об'єднаних Націй функціонує як консультативний центр ООН по цих зусиллях, виступаючи як основний політичний консультант, координатор і пропагандист по проблемах гуманітарних надзвичайних ситуацій. Координатор по наданню надзвичайної допомоги очолює Управління по координації гуманітарних питань (УКГВ), яке координує допомогу, ООН, що надається, в умовах гуманітарних криз, що виходять за межі можливостей або мандата однієї установи.

Центральний фонд реагування на надзвичайні ситуації

Центральний фонд реагування на надзвичайні ситуації (СЕРФ), створений Генеральною Асамблеєю в 2006 році, покликаний забезпечити те, щоб люди, які залишилися в живих після стихійних лих, більше не гинули, поки міжнародна система займається збором засобів.

Фонд є фінансовим механізмом УКГВ, сприяючим оперативній реакції на надзвичайні ситуації. Він використовується для надання допомоги гуманітарним організаціям з проблемами по руху грошової готівки до надходження засобів від донорів. Організація-позичальник повинна повернути надані у позику гроші протягом одного року.

15 грудня 2005 року Генеральна Асамблея в рамках реформування ООН і відповідно до положень завершального документа Саміту–2005 взяла до відома доповідь Генерального секретаря про перетворення Центрального надзвичайного оборотного фонду до Центрального фонду реагування на надзвичайні ситуації.

Події минулого десятиліття показали, що різко збільшилася потреба в ефективній гуманітарній допомозі. За цей період розширилися масштаби стихійних лих, які із-за збільшеної уразливості зачіпають як ніколи велике число людей. Цунамі в Індійському океані, наприклад, поставило перед гуманітарною системою завдання задоволення безпрецедентних по географічних масштабах потреб. Змінилися також обхват і характер складних надзвичайних ситуацій, які вимагають ті перь нових гуманітарних механізмів і ресурсів, як це продемонструвала недавня криза в Дарфурі, Судан. У своїй резолюції 46/182 Генеральна Асамблея встановила рамки координації і механізми, необхідні для функціонування гуманітарної системи. Хоча вони цілком витримали випробування часом, наступила пора відновити розроблені в 90-і роки механізми, з тим щоб вони могли ефективніше функціонувати в гуманітарній обстановці 2005 року.

4. Міжнародний захист і допомога біженцям

УВКБ було серед провідних гуманітарних установ в деяких крупних надзвичайних ситуаціях за післявоєнну історію — це Балкани, де виникли найчисленніші потоки біженців в післявоєнній Європі; наслідки війни в Персидській затоці; район Великих озер в Африці; масовий результат біженців в Косово, а останнім часом операція по репатріації в Афганістані і масовий результат біженців в Іраку.

Біженці визначаються як особи, що втекли зі своїх країн унаслідок обґрунтованої боязні переслідувань із-за расової, релігійної приналежності, громадянства, політичних поглядів або приналежності до конкретної соціальної групи, яка не може або не хоче повертатися.

Визначення правового статусу біженців міститься в двох міжнародних договорах — Конвенції про статус біженців 1951 р. і Протокол до неї 1967 р., в яких викладені їх права і обов'язки. До обох договорів приєдналося 147 держав.

Біженці в своїй країні

Внутрішньо переміщені особи (ВПЛ) — це люди, які були вимушені покинути свої будинки, рятуючись втечею від війни, загальної ситуації насильства, порушень прав людини або природних і антропогенних катастроф, але при цьому не перетнули державного кордону. Громадянські війни створюють численні групи таких переселенців по всьому світу. Сьогодні, по оцінках, їх 12,8 млн., — більш ніж біженців.

5. Допомога і захист

Ключову роль в справі надання допомоги і захисту в ході гуманітарних криз грають три основні крупні структури Організації Об'єднаних Націй — ЮНІСЕФ, ВПП і УВКБ.

Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) — концентрує увагу на наданні допомоги дітям і жінкам. У найбільш гострих надзвичайних ситуаціях ЮНІСЕФ, працюючи у взаємодії з іншими гуманітарними організаціями, допомагає у відновленні основних служб, таких як водопостачання і каналізація, організації шкіл, а також в проведенні імунізації, забезпеченні ліками і іншими постачаннями, які необхідні людям, що покинули своїм удома.

ЮНІСЕФ постійно звертається до урядів і воюючих сторін із закликами про вживання ефективніших заходів по захисту дітей. Його програми в зонах конфлікту включають переговори про припинення вогню для проведення таких мерів, як імунізація дітей. У цих цілях ЮНІСЕФ ввів поняття «Дитинство як зона миру» і заснував «дні мирного життя» і «коридори миру» в районах військових дій. Спеціальні програми направлені на надання допомоги дітям, що отримали поранення і травми, сприяння возз'єднанню дітей, що загубилися, з батьками або родичами.

5.1. Захист дітей під час війни

Більш ніж в 30 країнах понад 250 тис. дітей у віці до 18 років піддаються жорстокій експлуатації як солдати. Деяким з них всього сім-вісім років, причому серед них є і хлопчики і дівчатка. За останнє десятиліття в результаті озброєних конфліктів і громадянських воєн загинули 2 млн. дітей, ще 6 млн. отримали серйозні поранення або стали інвалідами. Багато інших, кого війна зробила сиротами або розлучила з батьками, пережили важкі емоційні потрясіння в боротьбі за виживання.

У своєму виступі на відкритому засіданні Ради Безпеки 17 липня 2008 року, присвяченому обговоренню проблем дітей в умовах озброєного конфлікту, Генеральний секретар сформулював колективну волю таким чином: *«Забезпечення захисту дітей в озброєних конфліктах — це найбільш безпомилковий спосіб перевірки на якість для Організації Об'єднаних Націй і її*

держав-членів. Це моральний заклик, і він заслуговує того, щоб стояти над політичними інтересами. Рішення цієї задачі вимагає новаторського і безстрашного підходу і прихильності з боку всіх основних учасників процесу».

Рада Безпеки призвала до нарощування зусиль по припиненню використання дітей як солдатів і захист дітей в період озброєних конфліктів. У мандат операцій по підтримці миру тепер включається завдання захисту дітей, а до складу ряду місій по підтримці миру, наприклад в Демократичній Республіці Конго і Кот- д'Івуар, входять цивільні фахівці із захисту дітей.

6. Система ООН і інші організації

Міжзасновницький постійний комітет (МПК) об'єднує всі основні гуманітарні організації як в системі Організації Об'єднаних Націй, так і за її межами. Очолюваний Координатором надзвичайної допомоги ООН комітет контролює міжнародні заходи по надзвичайних ситуаціях В його роботі беруть участь:

Управління по координації гуманітарних питань — координує допомогу, ООН, що надається, в умовах гуманітарних криз, що виходять за межі можливостей або мандата однієї установи.

Верховний комісар ООН у справах біженців — забезпечує гуманітарну допомогу біженцям і переміщеним особам;

Всесвітня продовольча програма — здійснює продовольчу допомогу жертвам надзвичайних ситуацій;

Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй — концентрує увагу на наданні допомоги дітям і жінкам;

Продовольча і сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй — сприяє відновленню сільськогосподарського виробництва;

Всесвітня організація охорони здоров'я — надає допомогу в області охорони здоров'я;

Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй — надає фінансування на надання допомоги і координує надання гуманітарній допомозі постраждалим країнам;

Фонд Організації Об'єднаних Націй в області народонаселення — надає підтримку проектам в області репродуктивної охорони здоров'я в кризовій ситуації;

Всесвітній банк — надає підтримку проектів допомоги в ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій і відновлення після припинення конфліктів;

Управління Верховного комісара ООН з прав людини — сприяє захисту прав людини за допомогою проведення юридичних експертиз і роботи на місцях;

Найбільші міждержавні гуманітарні організації — Міжнародна організація по міграції, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Міжнародна федерація Червоного Хреста і Червоного Півмісяця;

Представник Генерального секретаря по внутрішньо переміщених особах;

Три міжнародні консорціуми з неурядових організацій — InterAction, Міжнародна рада добровільних установ і Керівний комітет з гуманітарних дій.

ТЕМА 5. ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА

1. Глобальне потепління і парниковий ефект.
2. Програма ООН про навколишнє середовище.
3. Кіотський протокол.
4. Пост-Кіотська угода та місце в ній України

1. Глобальне потепління і парниковий ефект

Глобальне потепління — процес поступового збільшення середньорічної температури атмосфери Землі і Світового океану.

Наукова думка, виражена Міждержавною групою експертів по зміні клімату (МГЕІК) ООН, і безпосередньо підтримана національними академіями наук країн «Великої вісімки», полягає в тому, що середня температура по Землі піднялася на 0,7 °С в порівнянні з часом початку промислової революції (у 1850-х), і що «більша частка потеплення, що спостерігалось в останніх 50 років, викликана діяльністю людини», в першу чергу викидом газів, що викликають парниковий ефект, таких як вуглекислий газ (CO₂) і метан (CH₄). Окремі учені висловили незгоду з висновками МГЕІК, але переважна більшість учених, що працюють в області зміни клімату, розділяють висновки, викладені в доповідях МГЕІК.

2. Програма ООН про навколишнє середовище

Програма Організації Об'єднаних Націй по навколишньому середовищу створена в 1972 році. Її призначення полягає в забезпеченні керівництва і заохоченні партнерства в області дбайливого відношення до навколишнього середовища шляхом створення можливостей для поліпшення якості життя держав і народів без збитку для майбутніх поколінь.

Будучи головним органом Організації Об'єднаних націй в області навколишнього середовища, ЮНЕП розробляє глобальну екологічну програму, сприяє реалізації природоохоронної складової стійкого розвитку в рамках системи ООН, неухильно виступає в захист природного середовища земної кулі.

Керівний орган ЮНЕП, Рада керівників, що складається з представників 58 країн, збирається щорічно. Програми фінансуються Екологічним фондом, утвореним з добровільних внесків урядів із залученням довірчих фондів і невеликих асигнувань з регулярного бюджету Організації Об'єднаних Націй. Бюджет фонду складає 130 млн. дол. США.

3. Кіотський протокол

Кіотський протокол – договір, прийнятий в Японії в грудні 1997 році. Кіотський протокол зобов'язує розвинені країни і країни з перехідною економікою скоротити або стабілізувати викиди парникових газів в 2008–2012 роках порівняно з 1990 роком.

Протокол набув чинності у 2005 році на додаток до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату. Заразом учасниками протоколу є 189 країн. Зобов'язання по документу узяли на собі 37 країн. Відмовилися підписувати протокол Китай та Індія. Крім того, США, що погодилися на долю, через 3 роки відкликали свій підпис.

Як відомо, Кіотський протокол (КП) до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату з 2005 року став діючим міжнародним документом, а Україна, яка ратифікувала його у 2004 році є повноцінним учасником цього процесу. Метою КП є пом'якшення глобальних кліматичних змін шляхом обмеження та скорочення антропогенних викидів парникових газів. Для досягнення цілей КП були розроблені три гнучкі (ринкові) механізми.

Найбільший інтерес для підприємств, організацій та підприємців України може представляти механізм спільного впровадження (СВ), який дозволяє іншим країнам брати собі у залік скорочення викидів, які утворилися в результаті їх інвестування у скорочення викидів в Україні. Таким чином, будь-які енергоефективні заходи, які стали просто критичними на сьогоднішній день для промисловості, сільгоспідприємств та комунального господарства можуть бути проінвестовані з боку промислово розвинутих країн у вигляді безповоротного гранту.

Пріоритетними областями для реалізації проектів спільного впровадження є:

Енергетика:

- зміна паливного балансу в сторону відновлюваних джерел енергії
- підвищення ефективності генеруючих джерел, особливо проекти, що пропонують комбінований цикл та когенерацію
- енергозбереження при передачі тепла та електроенергії, запровадження систем утилізації втрат;
- підвищення ефективності споживання тепла та енергії

Промисловість:

- зниження енергоємності та матеріалоємності продукції
- використання вторинної сировини та відходів
- утилізація виділення метану на звалищах ТПВ та ТВВ

Сільське господарство:

- підвищення ефективності використання паливної деревини та відходів деревообробки
- вдосконалення методів ведення тваринництва, що враховують раціональний корм, мінеральні солі та вітаміни
- нова практика підвищення якості ґрунтів з підвищенням ефективності засвоєння рослинами азоту

Статус проектів спільного впровадження не буде розповсюджуватись на організаційні заходи, такі як: ремонти, наладка обладнання, режимні оптимізації, тощо.

Парникові гази (ПГ) – газоподібні складові атмосфери як природного, так і антропогенного походження, які поглинають і перевипромінюють інфрачервоне випромінювання. Під дію КП підпадають діоксид вуглецю (CO₂), метан (CH₄), діазоту оксид (N₂O), гідрофторвуглеці, перфторвуглеці та гексафторид сірки (SF₆).

ТЕМА 6. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ

Правовий статус особи у правових системах різних держав світу.

Правовий статус особи у міжнародному праві.

Інститут громадянства.

Поняття і класифікація основних прав і свобод особи.

Конституційні обов'язки особи.

Гарантії конституційних прав і засоби забезпечення виконання конституційних обов'язків

1. Правовий статус особи у правових системах різних держав світу.

Починаючи з французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р., більшість конституцій країн світу стали містити норми, що стосуються правового положення обох цих суб'єктів.

Права людини – це природні, невідчужувані права, що належать їй в силу народження як особи. До числа невідчужуваних прав людини відносять, звичайно, право на життя, свободу, безпеку, власність, фізичну і психічну недоторканність, гідність особи, особисту і сімейну таємницю та ін. У останні роки сюди приєднуються і деякі права «третього» й «четвертого» покоління, наприклад, право на використання досягнень культури або чистого довкілля. Вважається, що ці права державна влада не може дарувати або відчужувати своїми актами і діями.

Права громадянина пов'язані з фактом громадянства, приналежності особи до певної держави, політичного співтовариства. Це права особи як члена політичного суспільства, вони пов'язані з актами і діями державних органів. До їхнього числа відносяться, наприклад, виборчі права, право на об'єднання в політичні партії, право на участь у управлінні справами держави і т.д. Сюди відносяться і деякі соціально-економічні права (наприклад, на безкоштовне навчання за рахунок держави, на державне медичне обслуговування). Вони надаються громадянам з урахуванням матеріальних можливостей держави, у залежності від рівня розвитку демократії в даній країні, від її традицій та інших обставин.

Проте немає чіткої грані між правами людини і правами громадянина, не завжди між ними можна встановити відмінність, їхній поділ має переважно загальнотеоретичний характер. І ті, й інші, будучи записані в конституціях, повинні забезпечуватися державою, її органами.

Розрізняють також обов'язки людини і обов'язки громадянина.

Багато прав і обов'язків людини і громадянина виникають тільки з досягненням певного віку, наприклад, право на працю – з 16 років, військовий обов'язок – із 18-19 років. Багато прав виникають з моменту народження (наприклад, право власності), а іноді і до народження: спадкоємцями можуть стати діти, що народилися після смерті спадкодавця.

2. Правовий статус особи у міжнародному праві.

Деякі основи правового статусу особи, а у певних аспектах і громадянина у значній мірі визначаються міжнародним правом, його загальновизнаними принципами і нормами. У конституціях багатьох держав містяться посилання на Загальну декларацію прав людини ООН 1948 р., на Міжнародні пакти про права людини 1966 р. (набрали сили в 1976 р.). Міжнародні акти, ратифіковані державою, можуть діяти безпосередньо і застосовуватися судами країни як її внутрішнє право, причому деякі конституції встановлюють примат міжнародного права над внутрішнім.

Міжнародне право встановлює:

- внутрішнє конституційне законодавство, враховуючи умови своєї країни, має містити той обсяг основних прав і свобод людини і громадянина, який відповідає міжнародним стандартам і прийнятим на себе державою зобов'язанням перед міжнародним співтовариством;
- внутрішнє конституційне законодавство не може суперечити зафіксованим у міжнародних актах основним правам людини і загальнолюдським цінностям;
- немає абсолютної свободи та абсолютних прав; вони можуть бути обмежені, але тільки на основі закону та у тій частині, у якій це допускає конституція відповідно до вимог міжнародного права та у точно визначених цілях;
- забороняється зловживання правами, тобто використання їх із метою нанесення шкоди правам і законним інтересам інших фізичних або юридичних осіб;
- права особи обмежені правами інших осіб;
- права і свободи мають бути забезпечені гарантіями юридичними і матеріальними настільки, наскільки це дозволяють умови країни.
- правам і свободам мають відповідати обов'язки людини і громадянина.

3. Інститут громадянства.

Правове положення особи залежить насамперед від його статусу: громадянин, іноземець, особа без громадянства, особа з множинним громадянством. Особливий статус можуть мати також біженці, змушені переселенці, переміщені особи та ін.

Найбільш широкими правами користуються громадяни даної держави, вони ж несуть і найбільші обов'язки.

Громадянство – це стійкий правовий зв'язок особи і держави, змістом якого є взаємні права і обов'язки.

Іноземці, як правило, не мають багатьох політичних прав, вони не зобов'язані служити в армії країни перебування, не сплачують податки, у багатьох країнах не мають права придбати землю у власність.

Положення осіб без громадянства багато в чому аналогічне положенню іноземців. Проте на відміну від іноземців вони не користуються дипломатичним захистом якоїсь держави. Тому в сучасному міжнародному

праві спостерігається тенденція до вжиття заходів щодо зменшення кількості осіб без громадянства.

Особи з множинним, подвійним громадянством мають права і несуть обов'язки відповідно до законодавства всіх тих держав, громадянами яких вони є. Колізії вирішуються дипломатичним шляхом.

Іноземці, особи без громадянства, із множинним громадянством, так само як і громадяни даної країни, зобов'язані знати і дотримуватися законів країни свого перебування. Незнання законів не звільняє від відповідальності за їхнє порушення.

Іноколи зустрічається окрім поняття громадянства поняття "підданство". Перше характеризує приналежність особи до певної держави, його стійкий правовий зв'язок із своєю державою, що породжує, з одного боку, певні права та обов'язки особи стосовно держави. "Підданство" застосовується в монархіях і наголошує на особистому зв'язку людини з монархом.

Більшість населення в країнах світу складають громадяни. Розрізняються уроджені в даній країні і натуралізовані громадяни, тобто прийняті в громадянство відповідно до встановленої законом процедури.

Існують два основних способи набуття громадянства:

- за народженням – філіація;
- натуралізація – прийом до громадянства уповноваженими на те органами держави.

У свою чергу набуття громадянства за народженням має дві підстави: право крові і право ґрунту.

Право крові означає набуття дитиною громадянства батьків незалежно від місця її народження. Принцип права ґрунту застосовується до вузького кола осіб, переважно до тих, громадянство батьків яких або батьки яких невідомі, а найчастіше до народжених на території даної країни дітям громадян іншої держави, якщо тільки батьки не знаходилися в даній країні по службі. У більшості країн законодавство передбачає обидві підстави набуття громадянства за народженням: і право крові, і право ґрунту.

Натуралізація можлива за законом (усиновлення, у деяких випадках вступ у шлюб), але звичайно вона здійснюється за заявою. Прийом до громадянства можливий при дотриманні ряду умов: до цього необхідно декілька років жити в країні, громадянство якої особа бажає одержати (в Угорщині – 3 роки, в Алжирі – 7 років, у Республіці Чад – 15); знати мову цієї країни; бути психічно здоровим і не мати деяких хвороб (наприклад, СНІДу); не бути зареєстрованим – зокрема, у документах Інтерполу – у якості терориста; не належати до партій, що виступають за насильницьку зміну конституційного ладу; і т.д. У окремих арабських країнах (Кувейт, ОАЕ, Саудівська Аравія та ін.) у громадянство можуть бути прийняті тільки мусульмани, особи ж інших віросповідань, у тому числі чоловіки, повинні для прийому до громадянства змінити свою релігію.

Вступ у шлюб, як правило, не викликає автоматичного надання громадянства, хоча і полегшує його одержання.

Поряд із розглянутими існують й інші, менш поширені способи набуття громадянства. До їх числа відносяться:

- оптація - вибір громадянства тієї або іншої країни в зв'язку з переходом частини території від однієї держави до іншої або проголошенням частини території старої держави новою незалежною державою, коли особа може залишити старе громадянство або вибрати нове;
- трансферт - перехід території супроводжується зміною громадянства без права вибору;
- реєстрація - вона припускає спрощений порядок набуття громадянства, якщо батьки даної особи були або є громадянами країни;
- відновлення громадянства - для колишніх громадян даної держави.

Громадянство дітей при зміні громадянства батьків змінюється в залежності від віку дітей. Звичайно діти до 14-літнього віку (у деяких країнах – до 12 років, у США та інших країнах установлений ще більш низький вік) автоматично слідує за батьками, набуваючи без додаткових формальностей нове громадянство. При зміні громадянства дітей у віці 12- 14- 18 років (іноді до 21 року) звичайно запитують про їхню згоду в присутності представника судового відомства, нотаріуса, іншого представника державних органів, а також педагога. Діти старші 18 років (у деяких країнах старші 20, 21 року) змінюють своє громадянство на загальних підставах, хоча якщо вони роблять це разом із батьками, то процедура дещо спрощується.

Можливі два способи втрати громадянства:

- вихід із громадянства;
- позбавлення громадянства.

Вихід із громадянства здійснюється з ініціативи особи, що подає заяву про це.

Позбавлення громадянства здійснюється уповноваженими на те органами держави всупереч бажанню особи. У ряді країн дозволяється позбавляти громадянства тільки натуралізованих громадян і осіб, що набули громадянство за реєстрацією за злочини, зазначені в законі, але іноді протягом лише визначеного терміну після натуралізації. В окремих країнах закон передбачає можливість позбавлення громадянства і уроджених громадян, але тільки за дії на користь іноземної держави, що завдали шкоди державі громадянина, або за навмисне ухилення від військової служби. Новітні конституції багатьох країн забороняють позбавляти громадянства.

Висилка громадян у більшості країн заборонена У відношенні іноземців вона може бути здійснена, але тільки за постановою суду.

Екстрадиція, тобто видача особи від однієї держави до іншої для слідства і суду, можлива відповідно до міжнародного договору або без нього, але не допускається видача осіб, обвинувачуваних у політичних злочинах. Звичайно не видаються свої громадяни за злочини проти іншої держави або її громадян: таких осіб судить свій суд.

4. Поняття і класифікація основних прав і свобод особи.

Існують різноманітні класифікації прав і свобод людини і громадянина. Частіше за все права і свободи ділять на чотири групи:

- 1) соціально-економічні і культурні права;
- 2) політичні права і свободи громадян;
- 3) особисті права і свободи.

Крім того, прийнято, особливо в міжнародному праві, розрізняти права першого, другого, третього і навіть четвертого поколінь. До першого, традиційного покоління звичайно відносять особисті і політичні права, що з'явилися в конституціях першими;

до другого – соціально-економічні права, конституційне закріплення яких пов'язане з виступами широких мас, зокрема з виступами робітничого класу і досвідом конституційного будівництва в країнах тоталітарного соціалізму;

до третього – права, пов'язані в основному з глобалізацією суспільного життя, із колективними вимогами народів, а також так звані гуманітарні права;

до четвертого – групу прав, пов'язану насамперед з умовами і результатами науково-технічної революції.

До числа соціально-економічних прав належить, насамперед право власності і її спадкування. У конституціях мова йде насамперед про власність, що забезпечує життєві потреби людини. Її звичайно називають приватною власністю.

Можна володіти будь-якою власністю, не забороненою законом. Проте в багатьох країнах іноземці не мають права власності на землю, на природні підземні багатства. Крім того, деякі об'єкти вилучені з обороту і не можуть знаходитися у власності окремих осіб (отрути, певні види зброї та ін.). За класичним мусульманським правом чотири «стихії» – пасовища, вода, повітря, вогонь – є предметами загального користування і не можуть знаходитися у власності приватних осіб.

У сучасних конституціях усе частіше говориться про інтелектуальну власність, пов'язану з творчою працею (наприклад, про авторські права). Йдеться про нематеріальну власність, наприклад на ім'я автора, на недоторканність твору, винаходи, на право отримувати прибутки з авторства і т.д.

З правом власності пов'язане право на вільну господарську ініціативу, на підприємницьку діяльність. Це право займатися будь-якою діяльністю, що приносить прибуток, якщо така діяльність не заборонена законом (може бути заборонена, наприклад, виробництво отрут, зброї).

До числа найважливіших соціально-економічних прав відносяться права, пов'язані з трудовими відносинами. Це насамперед право на працю і свобода праці. Конституція і закони регулюють колективну працю в суспільстві, а не індивідуальну для себе (наприклад, робота на садовій ділянці).

Право на працю і свобода праці доповнюються конституційними положеннями про безпечні і здорові умови праці, про право на вільний вибір професії, на належну винагороду, про право на справедливую оплату праці. Законами встановлений обов'язковий погодинний (у США) або помісячний (у Франції) мінімум оплати праці.

Серед соціально-економічних прав називають також право на відпочинок. Воно означає надання одного або двох вихідних днів на тиждень, що оплачуються роботодавцем, установлення законом граничної тривалості робочого тижня 40 годин, щорічна оплачувана відпустка.

У переважній більшості країн конституції передбачають право на страйк. Страйк – колективне припинення роботи з висуванням певних вимог до роботодавця або держави. Страйки повинні здійснюватися в рамках закону про вирішення трудових конфліктів. Насамперед це означає, що вимоги страйкуючих можуть мати лише економічний характер (підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці і т.д.). Політичні страйки (із висуванням політичних вимог), загальні страйки (припинення роботи по всій країні), страйки солідарності (не заради власних вимог, а в підтримку страйкуючих інших підприємств) законами звичайно заборонені. Не дозволяються також страйки на підприємствах життєзабезпечення (постачання водою, електроенергією і т.д.), на транспорті – залізничному, повітряному, а іноді й на інших видах транспорту, робітникам окремих професій (наприклад, правоохоронним органам, державним службовцям).

Проведення страйку підпорядковується встановленим у законі правилам: попереднє повідомлення роботодавця про страйк, що готується, проведення попередніх переговорів про примирення (Франція), арбітраж – добровільний (Італія) або обов'язковий (Австралія), опитування або навіть голосування колективу з питання про згоду на страйк.

До числа соціально-економічних прав відноситься право на здорове довкілля, на охорону здоров'я.

До аналізованої групи прав належить і право на освіту і свобода освіти.

Положення про право на освіту звичайно доповнюється вказівкою на необхідність певного ступеня обов'язкової і безкоштовної освіти, що гарантується створенням державних і муніципальних шкіл. У багатьох країнах, що розвиваються, обов'язковою і безкоштовною є тільки початкова освіта.

Свобода освіти – це право вчити дітей і одержувати освіту дорослим будь-яким способом: у державних, муніципальних, церковних школах, самостійно, екстерном і т.д., але завжди передбачаються іспити. Державні школи, як і муніципальні, безкоштовні, проте можна одержувати освіту також у приватних школах, приватних пансіонах.

Вища освіта теж може бути державною і приватною.

З правом на освіту пов'язана академічна свобода – свобода навчання, викладання відповідно до поглядів і концепцій викладача. Водночас існують державні освітні стандарти, що визначають обсяг і рівень необхідних знань. Іноді принцип академічної свободи застосовується тільки до вищої школи.

Право на соціальне забезпечення (іноді – на соціальну допомогу) або на пенсію є одним із прав, що належать до категорії соціально-економічних. Пенсії звичайно поділяються на трудові і соціальні. Перші виплачуються державою при двох умовах: досягненні певного віку і наявності необхідного робочого стажу. За рубежом пенсійний вік звичайно складає 60-65 років для чоловіків і 55-60 років для жінок (іноді він буває вищим), а стаж – 20-25 років для жінок і 25-30 років для чоловіків. При неповному стажі роботи виплачується часткова пенсія. В одних країнах можна одночасно працювати, одержуючи заробітну плату, і мати пенсію за віком.

Соціальні пенсії виплачуються при інвалідності, у випадку втрати годувальника, для виховання малолітніх дітей, в інших випадках, установлених законом.

Ще одне соціально-економічне право – право на житло. Воно звичайно тлумачиться так, що кожний вправі одержати собі житло в будь-якому районі країни, а малозабезпеченим громадянам житло за низьку ціну або безплатно надають муніципалітети з державних або муніципальних житлових фондів.

Серед соціально-економічних прав і прав у сфері культури конституції звичайно називають свободу літературної, художньої наукової та інших видів творчості. Інтелектуальна власність охороняється законом. У конституціях містяться також положення про право на участь у культурному житті, праві користуватися досягненнями культури, про доступ до культурних цінностей та інші положення, що стосуються прав у галузі культури.

Політичні права пов'язані з участю в суспільно-політичному житті, із формуванням органів держави, з організованим тиском на державну владу. Ці права належать, як правило, лише громадянам даної держави. Тільки в деяких країнах і лише окремими політичними правами (наприклад, виборчими) можуть користуватися особи без громадянства та іноземці.

До числа політичних прав відноситься свобода думки, слова, преси. По суті, усе це, хоча й у різних формулюваннях, означає свободу висловлення думок.

Свобода висловлення думок означає відсутність цензури. Автор управі публікувати або іншими засобами поширювати свої думки і переконання, проте за порушення законів про пресу, про засоби масової інформації він несе відповідальність. Вона можлива за розголошення державної таємниці, образу, наклеп, за дифамацію (поширення таких, що ганьблять, але не помилкових даних). Не можна також розголошувати фахову таємницю – лікарську, таємницю слідства та ін.

Майже в усіх конституціях говориться про свободу об'єднання в політичні партії, професійні спілки, соціально-економічні, культурні, спортивні та інші товариства. Лише в окремих країнах виняток робиться для політичних партій: вони заборонені як такі, що порушують єдність мусульманської общини (умми).

Особливо детально законодавство регулює порядок створення політичних партій.

Найважливішим політичним правом громадян є свобода зборів, мітингів (зборів тільки під відкритим небом) і демонстрацій (зборів у русі, хоча бувають, наприклад, і «сидячі» демонстрації). Це форми висловлення колективної думки із суспільно значимих питань. Багато конституцій уточнюють: це право збиратися мирно і без зброї.

До числа політичних прав відноситься право петицій. Це індивідуальні і колективні звернення громадян до вищих органів держави. Хоча за своїм характером петиції – це політичне право, вони можуть містити й частіше всього містять звернення з особистих питань.

Проміжне місце між політичними та особистими правами займає право громадян на рівний доступ до державної служби. У даному випадку йдеться насамперед про так звану класифіковану державну службу з її чинами і рангами. До державної служби прирівнюється участь у суді в якості присяжних, народних засідателів.

На відміну від політичних прав, що стосуються насамперед громадян, особисті права і свободи визначають положення особи як такої. Вони в більшій мірі пов'язані з концепцією природних прав людини. До їхнього числа відноситься насамперед право на життя. Юридично це означає, що людина може бути позбавлена життя тільки за вироком суду з обов'язковою участю присяжних засідателів. Проте в багатьох державах страта заборонена.

Найважливіші права особи – свобода та особиста недоторканність, фізична і психічна.

Особиста недоторканність означає насамперед, що тимчасове позбавлення людини свободи може бути здійснено тільки на певний нетривалий строк і з обов'язковим дотриманням установлених законом процедур. Арешт можливий при порушенні кримінальної справи із санкції судді.

Свобода особи не виключає примусового лікування деяких хворих, наприклад із психічними захворюваннями, тимчасової ізоляції інших хворих із край небезпечними захворюваннями для навколишніх. Але здійснюється це в усіх випадках за постановою суду.

Серед особистих прав конституції називають гідність особи. Забороняються катування, жорстоке і негуманне поводження, що принижує людину, медичні та інші експерименти без згоди особи.

Свобода совісті - це право сповідати будь-яку релігію або не сповідати ніякої, вести пропаганду релігійних та інших поглядів. Віруючі вправі відправляти релігійні культи, що не повинні порушувати громадський порядок, мораль, використовуватися в політичних цілях. Забороняється дискримінація на релігійній основі.

Недоторканність житла як право особи означає, що вхід у житло сторонніх можливий тільки з дозволу господаря чи на підставі постанови судді. Бувають, проте, невідкладні випадки, коли доступ у житло можливий і без дозволу (наприклад, для гасіння пожежі, що загрожує не тільки господарю, але й іншим особам).

Конституційним правом особи є таємниця листування, телефонних і телеграфних повідомлень, повідомлень факсом, електронною поштою і т.д. Ознайомлення з особистою кореспонденцією можливе з дозволу судді.

Свобода пересування по території країни і вибір місця проживання – невід'ємне право людини. Воно може бути обмежене на підставі закону для іноземців. Обмеження з метою забезпечення військової таємниці можуть бути введені і для окремих категорій громадян, а також у зонах екологічних лих, масових захворювань, в умовах надзвичайного стану.

Особа вправі в будь-який час емігрувати, а громадянин – і повернутися на свою батьківщину. Проте існують обмеження на виїзд із країни: якщо особа призвана на військову або альтернативну службу, є обвинувачуваною, засудженою, знає державну таємницю, повідомила про себе помилкові дані при оформленні документів на еміграцію.

5. Конституційні обов'язки особи.

Обов'язки можуть стосуватися одночасно і людини, і громадянина, а можуть зобов'язувати тільки громадянина.

До обов'язків людини відносяться обов'язки: дотримуватися конституції і законів; сплачувати податки, зберігати природу і довкілля, оберігати природні багатства тощо.

Громадянин, крім того, несе додаткові обов'язки: його обов'язок – захист батьківщини. Якщо релігійні переконання громадянина суперечать виконанню військової служби (особливо зі зброєю в руках), військова служба може бути замінена так званою альтернативною цивільною службою.

Громадянин зобов'язаний мати основну загальну освіту, у ряді країн він повинен брати участь у виборах.

6. Гарантії конституційних прав і засоби забезпечення виконання конституційних обов'язків.

Гарантії конституційних прав громадян залежать від рівня демократії, розвитку економіки, правової культури суспільства, від ступеня незалежності судової влади, від відповідності встановлених законом обмежень та інших чинників. Ці гарантії прийнято поділяти на економічні, політичні і юридичні.

Основною соціально-економічною гарантією прав громадян вважається володіння власністю, що дає можливість людині незалежно здійснювати свої права, свободу вибору занять. Політичні гарантії прав пов'язуються з різноманітними формами здійснення влади народу, особливо з вільними і регулярними виборами, проведенням референдумів, поділом влади, багатопартійністю, свободою опозиції, з участю громадян в управлінні. Найважливішою юридичною гарантією є існування правової держави. У новітніх конституціях говориться про основні засоби юридичного захисту прав. Серед них уже названі нами форми звернення до суду.

Тема 7. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини

1. Джерела міжнародного захисту прав людини та основних свобод.
2. Класифікація прав людини у міжнародному праві.
3. Принципи і стандарти міжнародного захисту прав людини та основних свобод.
4. Універсальна система міжнародного захисту прав людини та основних свобод.
5. Регіональні системи міжнародного захисту прав людини.

1. Джерела міжнародного захисту прав людини та основних свобод.

Серед джерел міжнародного захисту прав людини та основних свобод виділяють передусім міжнародно-правові звичаї, загальні принципи права та міжнародні договори.

Серед звичаєвих норм найбільшого застосування набули норми Загальної декларації прав людини. Особливим джерелом вважають загальні принципи права, що закріплені в Статуті ООН та інших міжнародно-правових актах.

Але найбільша увага серед джерел міжнародного права захисту прав людини та основних свобод приділяється міжнародному договору. Серед них виділяють договори загального і спеціалізованого характеру.

Основу правового регулювання співробітництва держав у галузі прав людини становить Статут ООН. Загальновідомі права і свободи людини сформульовано в основних міжнародно-правових документах, які згодом дістали назву Міжнародний білль прав людини:

- Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р.;
- Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.;
- Міжнародному пакті про громадянські й політичні права 1966 р.;
- двох факультативних протоколах 1966 р. і 1989 р.

Інколи як п'яту складову Міжнародного білля прав людини визначають Конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р.

У них закріплено три категорії прав і свобод людини, мета яких:

- захистити свободу, фізичну і моральну недоторканність людської особи;
- забезпечити і захистити політичні права людини;
- забезпечити і захистити економічні, соціальні та культурні права людини.

До специфічних міжнародних документів універсального характеру належать:

- ті, що захищають людяність у її істинних виявах - Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 р.; Міжнародна конвенція про запобігання злочину апартеїду і покарання за нього 1973 р. і ін;

- ті, що сприяють ліквідації расової дискримінації - Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р.; Конвенція МОП 1958 р. про роботу і зайнятість;
- ті, що захищають права жінок - Конвенція про політичні права жінок 1952 р.; Конвенція про громадянство заміжньої жінки 1957 р.;
- ті, що захищають права дітей - Конвенція про права дитини 1989 р. та ін.;
- ті, що захищають права трудящих - Міжнародна конвенція про захист прав трудящих-мігрантів і членів їх сімей 1990 р. та ін.;
- ті, що захищають біженців і осіб без громадянства - Конвенція про статус біженців 1951 р.; Конвенція про статус апатридів 1954 р.;
- ті, що захищають комбатантів, жертв війни і цивільне населення - Гаазькі конвенції 1907 р.; Женевські конвенції 1949 р. і два додаткові протоколи до них 1977 р. та ін.

Важливим джерелом міжнародного захисту прав людини та основних свобод є рішення міждержавних організацій. На сьогодні провідна роль серед них у міжнародній правотворчості в галузі прав людини належить ООН та її спеціалізованим установам. Останніми роками суттєвого прогресу у цьому плані досягли регіональні міждержавні організації Європи, Америки, Африки.

У поясненні, тлумаченні чинних міжнародно-правових актів у галузі прав людини важливу роль відіграють доповіді спеціальних доповідачів Комісії з прав людини ООН та її підкомісій, дослідження Міжнародної амністії, Міжнародної комісії юристів, Міжнародного інституту прав людини та ін. Завдяки їм формується доктринальне бачення особливостей прав людини та основних свобод.

2. Класифікація прав людини у міжнародному праві.

З моменту появи ідеї прав людини пропонувалися різні їх класифікації. Залежно від обраного критерію, особливостей бачення прав людини, рівня наукової розробки цієї проблематики склалася історична послідовність розвитку класифікації прав людини - від простого поділу на довільно виокремлені компоненти до пропозицій складних систем взаємопов'язаних прав людини.

Спочатку права людини розглядалися як специфічні права держави, що стосуються її підданих чи іноземців. Згодом прихильниками природного права була висловлена ідея, що, окрім прав держави, існують ще й природні права людини. Фома Аквінський, наприклад, уже визнавав право власності як специфічне природне право людини. З посиленням впливу позитивізму в праві права людини почали пояснювати не тільки їх природним, а й позитивним походженням. Уже Г. Гроцій стосовно того ж права власності не поділяв думку Фоми Аквінського, вважаючи це право продуктом волі людини. Відтоді права людини почали поділяти на природні і позитивно-правові.

Французька революція в Декларації прав людини і громадянина проголошує (ст. 4), що природні права людини нічим не можуть бути обмежені, окрім закону і в інтересах здійснення прав і необхідної безпеки інших.

Уже в XIX ст. було висловлено пропозиції поділяти права людини на соціальні і власне юридичні. До останніх, до речі, пропонувалося віднести дуже обмежений перелік прав. У цей самий час з'являються доктрини:

- організовано гарантованих прав людини;
- не організовано гарантованих прав людини;
- не гарантованих прав людини.

На початку XX ст., особливо після створення Ліги Націй, широкого вжитку набула класифікація прав людини на дві категорії: індивідуальні права і колективні права (свобода друку, інформації, свобода асоціацій тощо).

Наприкінці XX ст. в науці міжнародного права набула популярності концепція трьох поколінь прав людини. У ній відображено історичний прогрес забезпечення прав людини і основних свобод:

- період буржуазних революцій — проголошення політичних прав людини і основних свобод;
- період після Першої світової війни — проголошення економічних, соціальних і культурних прав людини та основних свобод;
- період після прийняття Міжнародного білля прав людини - проголошення колективних прав і вирішення проблеми співвідношення прав людини і прав народу, національних меншин, корінних народів, етнічних груп тощо.

З наукового погляду ці три покоління прав і свобод людини досить умовно виведені і не відповідають практиці прийняття міжнародних угод у галузі прав людини. Адже колективні права згадувалися вже на першій стадії юридичного визнання прав людини, а, скажімо, політичні права свого нинішнього змісту набули лише в Міжнародному біллі прав людини, тобто на третій стадії. Проте з огляду на популярність ідеї трьох поколінь прав людини її можна прийняти як основу поетапного дослідження прогресу в галузі прав людини, з тим застереженням, що третє покоління прав перебуває лише у стадії формування.

3. Принципи і стандарти міжнародного захисту прав людини та основних свобод.

У галузі міжнародного захисту прав людини та основних свобод першорядну роль відіграють принципи сучасного міжнародного права, серед яких центральним галузевим є принцип поваги прав людини. Він покладає на держави зобов'язання щодо дотримання і забезпечення широкого кола прав і свобод людини.

Поряд із вказаними принципами, які є головними, імперативними нормами галузі, діють міжнародні стандарти прав і свобод людини, які встановлюють мінімальні вимоги до дотримання прав людини та основних свобод. З огляду на відсутність у їхніх приписах жорстких імперативних виог держави дедалі частіше погоджуються визнати міжнародні стандарти прав і свобод людини. До найвідоміших документів, що формулюють міжнародні стандарти прав і свобод людини, слід віднести: Правила поводження з ув'язненими 1955 р.; Кодекс поведінки посадових осіб щодо підтримання правопорядку 1979 р.; Заходи гарантії захисту прав засуджених до смертної кари; Мінімальні стандартні

правила стосовно здійснення правосуддя щодо неповнолітніх 1985 р.; Звід принципів захисту всіх осіб, затриманих або заарештованих у будь-який спосіб, 1988 р.; Стандартні правила зрівняння можливостей 1993 р.; Принципи медичної етики 1982 р. та ін.

Проте основний комплекс прав і свобод людини базується на загальноприйнятих нормах міжнародного права імперативного чи диспозитивного характеру, для забезпечення яких функціонує звичайний механізм міждержавного правового співробітництва.

4. Універсальна система міжнародного захисту прав людини та основних свобод.

Цю систему часто називають "системою прав людини в рамках ООН", "універсальною інституційною системою прав людини", "системою ООН та її спеціалізованих установ у галузі прав людини" і т.д.

Правовою основою універсальної системи міжнародного захисту прав людини та основних свобод є Міжнародний білль прав людини та інші важливі міжнародні пакти і конвенції, прийняті в системі органів ООН та її спеціалізованих установ. Інституційною базою цієї системи слугують різноманітні органи і процедури ООН, що функціонують у галузі прав людини, в тому числі Комісія з прав людини ООН, Підкомісія з попередження дискримінації і захисту меншин, Комісія зі статусу жінок, Верховний комісар ООН з прав людини, Центр прав людини, Комітет із прав людини, Комітет прав дитини, Комітет з ліквідації расової дискримінації, Комітет проти катувань, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав тощо.

Процедури універсальної системи міжнародного захисту прав людини та основних свобод здійснюються головним чином через реалізацію заходів, спрямованих на досягнення певного прогресу в галузі прав людини. Найважливішими серед них є такі:

- заходи, спрямовані на забезпечення права на самовизначення;
- заходи, спрямовані на забезпечення інтересів підопічних і несамоврядних територій;
- заходи, спрямовані на поліпшення становища жінок, дітей і таких вразливих груп, як розумова відсталі особи, інваліди, люди похилого віку, а також осіб, що належать до етнічних, релігійних або мовних меншин, іноземців і апатридів, трудящих-мігрантів тощо.
- заходи, спрямовані на захист конкретних прав людини.

Досить активно проводиться робота органів і установ системи ООН щодо захисту прав людини в період збройних конфліктів, з питань біженців, щодо боротьби з міжнародними злочинами, з найманцями, піратами та іншими міжнародними правопорушниками.

З метою попередження міжнародних правопорушень у галузі прав людини ведеться системне дослідження впливу науково-технічного прогресу на права людини, проблем взаємодії прав людини і миру, прав людини і розвитку, збереження і подальшого розвитку культурних цінностей тощо.

В цій багатоплановій роботі активно співпрацюють:

- органи, до компетенції яких безпосередньо входять питання прав людини - Генеральна Асамблея, Економічна та Соціальна Рада, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців і Верховний комісар ООН із прав людини;
- інші органи, які займаються правами людини - Рада І Безпеки, Комісія міжнародного права, Міжнародний Суд;
- спеціалізовані установи, сфера діяльності яких пов'язана з правами людини - Міжнародна організація праці, ЮНЕСКО, ВООЗ;
- міжнародні конференції, що розглядають питання прав людини - Конференція ООН з питань свободи інформації, Міжнародна конференція з прав людини, Всесвітня конференція в рамках Міжнародного року жінки, Всесвітня конференція з боротьби з расизмом і расовою дискримінацією, Конференція повноважних представників та ін.

У процесі розробки норм у галузі прав людини застосовуються такі процедури:

- прийняття декларацій і рекомендацій;
- прийняття конвенцій і протоколів;
- дослідження, підготовка проектів конвенцій про права людини і застережень до них.

До процедур забезпечення прав людини належать:

- огляд доповідей щодо прав людини;
- розгляд повідомлень, які стосуються прав людини;
- розслідування грубих порушень прав людини, розгляд скарг на порушення прав людини;
- надання рекомендацій урядам;
- процедури примирення і добрих послуг і т.д.

5. Регіональні системи міжнародного захисту прав людини.

Регіональне співробітництво держав не лише суттєво доповнює універсальну систему захисту прав людини та основних свобод, а й дає можливість заповнити її прогалини, врахувати особливості певного регіону, піти далі загального рівня забезпечення прав і свобод. На сьогодні можна говорити про регіональне співробітництво в галузі прав людини арабських, африканських, американських і європейських країн.

Найменш воно розвинуто в арабському регіоні. Становлення міждержавної системи співробітництва держав арабського регіону пройшло три етапи. На першому етапі, протягом майже двох десятиліть після свого створення (травень 1945 р.), Ліга арабських держав лише епізодично приділяла увагу питанням прав людини.

Другий період розпочався в 1966 р.: в серпні ЕКОСОП запросила Лігу арабських держав до участі в обговоренні Комісією з прав людини ООН питань діяльності в галузі прав людини, а у вересні Рада Ліги вирішила взяти участь у Міжнародному році прав людини.

Початок третього етапу ознаменувався Міжнародною конференцією з прав людини в Тегерані (1968 р.), де обговорювалися питання прав людини на

окупованих територіях. Рада ЛАД у грудні 1968 р. ухвалила рішення створити регіональну конференцію з прав людини і Постійну арабську комісію прав людини. Одночасно були вирішені питання процедури, структури і функцій Комісії. Кожний член ЛАД представлений у ній на рівні урядів, а не осіб індивідуально. До її роботи можуть бути запрошені представники інших держав. Рада ЛАД призначає голову Комісії на два роки, а Генеральний секретар Ліги - секретаря Комісії. До повноважень Комісії належать підготовка проектів конвенцій та інших пропозицій у галузі прав людини, ініціювання власних рекомендацій Раді ЛАД, розробка планів дій тощо. У вересні 1994 р. Рада ЛАД схвалила Арабську хартію прав людини, після набрання якою сили передбачається створення регіональної системи прав людини на кшталт чи європейської, чи міжамериканської, чи африканської.

Значно оперативніше ці питання вирішувались на Африканському континенті. У Статуті Організації африканської єдності (ОАЄ) проголошувалося завдання міжнародного співробітництва з реалізації Загальної декларації прав людини. Низкою повноважень у галузі прав людини наділені органи ОАЄ: Асамблея глав держав і урядів, Рада міністрів закордонних справ, Генеральний секретаріат та Комісія з посередництва, примирення й арбітражу.

Створити Африканську комісію з прав людини запропонувала Міжнародна комісія юристів у 1961 р. в Лагосі на Африканській конференції з норм права. У 1981 р. була прийнята Африканська хартія прав людини і народів, яка набрала сили в 1986 р. У Хартії закріплені цивільні, політичні, економічні та соціальні права - як індивідуальні, так і колективні, і не лише права, а й обов'язки індивідів. Хартією передбачено створення Африканської комісії з прав людини і народів у кількості 11 членів. Члени комісії (не більш ніж один від держави) діють незалежно. Хартія визначає повноваження і процедуру роботи Комісії.

Комісія розглядає спори між африканськими державами з прав людини, вивчає регіональні проблеми в цій галузі, формулює принципи і норми, згідно з якими африканські держави могли б розвивати своє національне законодавство, тощо.

Комісія проводить засідання двох сесій на рік по два тижні, але можуть скликатися і надзвичайні сесії. Комісія не лише розглядає індивідуальні заяви, а й на прохання держав - членів ОАЄ дає тлумачення Хартії.

Міжамериканська система захисту прав людини та основних свобод має досить тривалу історію становлення. Починалася вона з формування загальної системи міжамериканського співробітництва. Пропозиції С. Болівара 1822 р. про створення конфедерації нових незалежних держав, доктрина Монро, перший конгрес американських держав 1826 р. і вироблення на ньому договору про вічний союз, лігу і конфедерацію започаткували цей процес. Згодом на першій Міжнародній американській конференції створюється міжнародний союз американських республік, більш відомий як Панамериканський союз.

Ситуація активізувалася в період Другої світової війни. Консультації міністрів закордонних справ у 1939 р., 1940 р., 1942 р. і Міжамериканська конференція з проблем миру і війни в Мехіко засвідчили необхідність створення міжамериканської системи співробітництва. Міжамериканська конференція в Ріо-де-Жанейро 1947 р. і підписаний 2 вересня 1947 р. Міжамериканський договір про взаємодопомогу стали реальним кроком до

створення регіональної системи захисту прав людини та основних свобод. З прийняттям Боготської хартії 1948 р. було створено Організацію американських держав (ОАД), схвалено "Принципи і фундаментальні права і обов'язки держав", а також Американську декларацію прав і обов'язків людини. Остання багато в чому подібна до Загальної декларації прав людини, хоч і була прийнята за кілька місяців до неї (в травні 1948 р.).

В листопаді 1969 р. у Сан-Хосе (Коста-Рика) було прийнято Американську конвенцію з прав людини. Вона захищає 26 прав і свобод. 21 з них повторюють права, закріплені в Міжнародному біллі прав людини, а ще п'ять додаткових прав, які універсальні пакти не передбачають, - це право власності, свобода від висилки, заборона колективної висилки іноземців, право на відповідь і право притулку. Водночас в Американській конвенції не передбачені права меншин.

Створений після тривалих дискусій Міжамериканський суд із прав людини отримав лише факультативну юрисдикцію. Суд складається з семи суддів, які виступають в особистій якості. Вимоги до суддів відповідають загальноприйнятим у міжнародній судовій практиці. Кандидатури можуть пропонувати лише держави-учасниці Американської конвенції з прав людини, але з будь-якої держави-члена ОАД. Правило громадянства для кандидатів таке саме, що й для кандидатів у Комісію. Брати участь у виборах можуть ті держави, які визнали для себе юрисдикцію Суду. Судді обираються на шість років і можуть бути переобрані. Місце розташування Суду - Коста-Рика (Сан-Хосе).

Порушити справу в Суді можуть лише держави. Держави заявляють, визнають вони юрисдикцію Суду безумовно чи на певних умовах, на необмежений чи визначений період.

Суд ухвалює обов'язкове рішення про відновлення порушених прав, відшкодування збитків, може безпосередньо вимагати від держави-порушниці певної поведінки. Він подає Генеральній асамблеї ОАД щорічні доповіді, в яких зазначає держави, що не підкорилися його рішенням, і пропонує заходи щодо них. Суд дає консультативні висновки не лише щодо Американської конвенції з прав людини, а й щодо інших конвенцій з прав людини держав-членів ОАД. Держави-члени ОАД можуть звертатися до Суду з проханням дати консультативний висновок щодо відповідності їх національного закону Американській конвенції з прав людини. Але на практиці жодного випадку такого звертання не було.

Європейська система захисту прав людини та основних свобод складається з трьох основних компонентів:

- системи діяльності Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ);
- системи Європейського Союзу;
- системи Ради Європи.

В рамках системи ОБСЄ вироблено механізм створення норм із прав людини і контролю за їх виконанням. Відправним моментом системи було підписання в 1975 р. в Гельсінкі Заключного акта Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі.

Серед принципів, проголошених Декларацією, - принцип поваги людини і основних свобод, зокрема свободи думки, совісті, релігії і переконань. Держави

зобов'язалися дотримуватися прав людини без огляду на расу, стать, мову і релігію, поважати людську гідність, розвивати контакти між людьми. Вони наголосили на своїх зобов'язаннях поважати свободу особи сповідувати релігію або віру, право національних меншин, право на рівність перед законом і право осіб знати свої права і обов'язки і поводитися у відповідності з ними.

На Паризькій зустрічі глав держав 1990 р. держави-учасниці підписали Хартію для нової Європи, в якій зобов'язалися поважати особистість і верховенство закону, розширити механізм людського виміру із залученням нових процедур, експертів у галузі прав людини.

Система Європейського Союзу вирізняється досконалим інституційним механізмом, у тому числі й стосовно дотримання прав людини та основних свобод. Серед основних органів Євросоюзу Судові належить провідне місце в захисті прав і свобод людини. Юрисдикція Суду є обов'язковою для держав-членів. Він складається з суддів і генеральних адвокатів. Призначення відбуваються за домовленістю між урядами, місця генеральних адвокатів резервуються за найбільшими європейськими державами. Обираються судді й генеральні адвокати на шість років і мають право на переобрання. Місце розташування Суду - Люксембург. Судочинство ведеться в письмовій та усній формах.

Вадою системи Європейського Союзу була відсутність у її рамках конвенції про права людини та основні свободи. Адже Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод стосується не лише держав-членів Європейського Союзу. 28 вересня 2000 р. було затверджено проект Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу, що поклало початок заповненню цієї правової прогалини. У Хартії сформульовано 54 статті, що стосуються чи не всіх основних прав і свобод людини, відомих практиці міжнародного співробітництва.

Досить помітних результатів досягнуто в рамках системи Ради Європи. Головним органом із захисту прав людини та основних свобод у ній є Європейський суд із прав людини, який діє на основі Європейської конвенції про права людини 1950 р. Місце розташування Суду - Страсбург (Франція).

Конвенція про захист прав людини та основних свобод була розроблена в рамках Ради Європи, відкрита для підписання 4 листопада 1950 р. у Римі і набрала чинності у вересні 1953 р. її автори ставили собі за мету зробити перші кроки для колективного забезпечення певних прав, проголошених Загальною декларацією прав людини ООН 1948 р. На додаток до визначення громадянських та політичних прав і свобод Конвенція встановила механізм їх забезпечення сторонами-учасниками. Відповідальність за це було покладено на три органи: Європейську Комісію з прав людини, Європейський суд з прав людини та Комітет міністрів Ради Європи, який складається з міністрів закордонних справ держав-членів або їхніх представників. Згідно з Конвенцією 1950 р., держави-учасниці та індивідуальні заявники - приватні особи, групи осіб або неурядові організації - можуть подавати скарги проти держав-учасниць про порушення прав, гарантованих Конвенцією. Скарги спочатку підлягали попередньому розглядові Комісією на предмет їх прийнятності.

Постійне збільшення кількості справ, починаючи з 1980 р., призвело до наростання труднощів у дотриманні припустимих строків судової процедури.

Зростаюче завантаження справами призвело до зтяжних дебатів щодо необхідності реформи інституційного механізму Конвенції.

11 травня 1994 р. Протокол № 11 до Європейської конвенції про права людини, який "реструктуризував механізм контролю", був відкритий для підписання. Протокол № 11 потребував ратифікації його всіма державами-учасницями і набрав чинності через рік після того, як відбулася остання ратифікація. З переданням такої ратифікаційної грамоти до Ради Європи в жовтні 1997 р. розпочався однорічний підготовчий період, протягом якого обиралися судді та проводилися зустрічі, присвячені організаційним та процедурним заходам, необхідним для створення Суду.

Європейський суд із прав людини, створений у відповідності до Конвенції, складається з суддів, кількість яких дорівнює кількості держав-учасниць. Обмежень щодо кількості суддів одного громадянства немає. Судді обираються Парламентською Асамблеєю Ради Європи на строк 6 років. Повноваження половини суддів, обраних уперше, були складені через 3 роки з тим, щоб забезпечити поновлення повноважень половини суддів кожні 3 роки.

Судді беруть участь у роботі Суду особисто і не представляють будь-яку державу. Вони не можуть вести будь-яку діяльність, яка є несумісною з їх незалежністю, неупередженістю або з вимогами постійної роботи. Судді складають свої повноваження з досягненням сімдесятирічного віку.

На пленарному засіданні Суд обирає свого Президента, двох віцепрезидентів і двох президентів секцій строком на 3 роки.

Згідно з Регламентом Суд поділено на чотири секції, склад яких визначається на 3 роки, з урахуванням принципів географії та статі, а також відмінностей у правничих системах держав-учасниць. У двох секціях головує віцепрезиденти Суду, дві інші очолюють президенти секцій, обрані Судом. Президентам секцій допомагають і, якщо необхідно, замінюють їх віцепрезиденти секцій.

Комітети із трьох суддів діють у кожній секції 12 місяців. Комітети відіграють важливу роль у новій структурі, оскільки на них покладено відповідальність за відсіювання справ, що раніше було функцією Комісії.

Склад Палати (сім членів) визначається в кожній секції за принципом ротації. У кожній справі засідають президент секції та суддя, обраний від держави-відповідача. Якщо останній не є членом секції, він чи вона засідає як член Палати *ex officio*. Члени секції, які не є повноправними членами Палати, засідають як члени-заступники.

Склад Великої палати (17 членів) визначається на 3 роки. Окрім членів *ex officio* - президента, віцепрезидента та президентів секцій, Велика палата формується за принципом ротації з двох груп, які чергуються між собою кожні 6 місяців. Ці групи утворюються з урахуванням географічного балансу і різних правничих традицій.

Будь-яка держава-учасниця або особа може безпосередньо подати заяву до Суду у Страсбурзі щодо порушення державою-учасницею одного з прав, гарантованих Конвенцією.

Провадження у новому Європейському суді з прав людини є змагальним і відкритим. Офіційними мовами Суду є англійська та французька, але заяви можуть подаватися однією з офіційних мов держав-учасниць.

Усі остаточні рішення Суду є обов'язковими для держав-відповідачів у справі. Відповідальність за нагляд за виконанням рішень покладається на Комітет міністрів Ради Європи. Тому саме Комітет міністрів має перевіряти, чи вживає держава, стосовно якої було виявлене порушення Конвенції, адекватних заходів з метою виконання особливих або загальних обов'язків, які випливають із рішень Суду.

На запит Комітету міністрів Суд може давати консультативні висновки з приводу юридичних питань тлумачення Конвенції та протоколів до неї. Рішення Комітету міністрів щодо запиту про надання консультативного висновку ухвалюються більшістю голосів. Консультативні висновки виносяться Великою палатою й ухвалюються більшістю голосів. Будь-який суддя може додати до консультативного висновку окрему думку або просто заяву про незгоду.